

آشنایی با نسخه‌شناسان و متن پژوهان^(۱)

استاد ولادیمیر لیفشیتس در مراسم نودمین زادروزش؛ اکتبر ۲۰۱۳، مؤسسه نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ (عکس از پاول لوریه)

در سوگ استاد ولادیمیر آرانوویچ لیفشیتس

(۶ اکتبر ۱۹۲۳ - ۱۰ ژوئن ۲۰۱۷)

احسان شواربی

سال تحصیل او در دانشگاه، آتش جنگ جهانی دوم به اتحاد جماهیر شوروی کشیده شد. در ۲۲ ژوئن ۱۹۴۱، ارتش آلمان نازی به خاک شوروی لشکر کشید و لیفشیتس جوان، مانند بسیاری از هموطنان خود، بی‌درنگ راهی جبهه جنگ شد. او بیش از چهار سال از عمر خود را در میدان جنگ، از جمله در نبردهای لنینگراد، تور و بلاروس، گذراند و آنچه از جنگ نصیب او شد هفده نشان افتخار نظامی بود. سرانجام در ۲۸ اکتبر ۱۹۴۵، گروهان یکم لیفشیتس به خانه بازگشت و تحصیلاتش را از سر گرفت.

لیفشیتس در ماه ژوئن ۱۹۴۸ تحصیلات کارشناسی خود را در بخش ایران‌شناسی دانشگاه دولتی لنینگراد به پایان رساند و در نوامبر همان سال، دوره دکتری را در مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم اتحاد جماهیر شوروی در لنینگراد آغاز کرد. او در ۵ مه ۱۹۵۲ از رساله دکتری خود با عنوان ضمائر در زبان افغانی (پشتو)^(۲) به راهنمایی استاد الکساندر آرنلدوویچ فریمن دفاع کرد.

قلم را در سوگ بزرگ‌مردی می‌گیرانم که دیگر در میان ما نیست. دانشمند بی‌همتایی که اگر ظهور نمی‌کرد، امروز شناخت ما از زبان‌ها و فرهنگ‌های نیمه شرقی جهان ایرانی در قرون کهن بسیار اندک می‌بود.

استاد ولادیمیر آرانوویچ لیفشیتس^۱ در روز ششم اکتبر ۱۹۲۳ در قلب فرهنگی سرزمین روسیه زاده شد و بیشتر عمر پربار خود را در همانجا گذراند؛ شهری که در طول حیات او سه نام متفاوت بر خود گرفت: لیفشیتس در پترگراد چشم به جهان گشود، در لنینگراد بالید و درخشید، و در سنت پترزبورگ دیده از جهان فروبست.

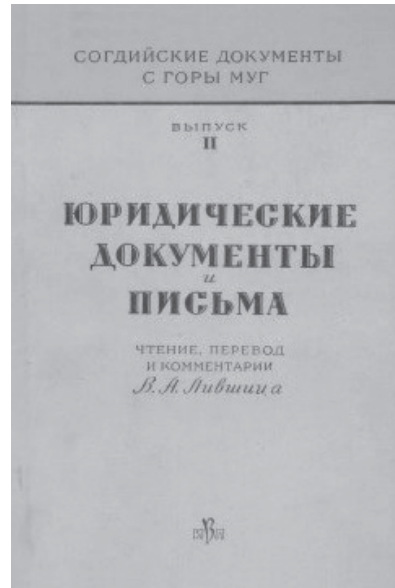
پدرش آران باریسویچ در سال ۱۹۳۷ توسط مأموران استالین دستگیر شد و چند سال در تبعید بود. ولادیمیر آرانوویچ تحصیلات خود را در زادگاهش به پایان رساند. در سال ۱۹۴۰ وارد رشته ایران‌شناسی در بخش شرق‌شناسی دانشکده زبان‌شناسی دانشگاه دولتی لنینگراد (اکنون: دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه دولتی سنت پترزبورگ) شد. با پایان نخستین

2. Местоимения в афганском языке (нашто).

1. Владимир Аронович ЛИВШИЦ.

قلعه مُغ یا مُغ‌قلعه بر بلندای کوهی به همین نام، مشرف بر درهٔ رود زرافشان، در نزدیکی روستای خیرآباد در ۶۰ کیلومتری شرق شهر پنجکنت در تاجیکستان واقع شده است. این قلعه آخرین جایی بود که دیواشتیچ، واپسین شه‌ریار پنجکنت، پس از یورش تازیان به سرزمین سُغد به سال ۷۲۲م برابر با ۱۰۴هـ، بدانجا پناه برد. دیواشتیچ اندکی بعد در همان حوالی به اسارت اعراب درآمد و در شهر کش (امروز: شهرسبز در ازبکستان) اعدام شد. نخستین قطعه از اسناد سغدی این مجموعه را یک چوپان محلی در سال ۱۹۳۲ به صورت اتفاقی کشف کرد. در سال ۱۹۳۳، گروهی از باستان‌شناسان شوروی در ویرانه‌های این قلعه دست به کاوش زدند و موفق به کشف آثاری از جمله این متون شدند. مجموعهٔ اسناد کوه مُغ شامل هفتادوپنج متن حقوقی و اقتصادی به خط و زبان سغدی، یک متن عربی، یک سند به خط رمزی ترکی و چند متن چینی است. این اسناد امروز در گنجینهٔ مؤسسهٔ نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در شهر سنت‌پترزبورگ نگهداری می‌شوند. مطالعهٔ این مجموعه از همان دههٔ ۱۹۳۰ توسط الکساندر فریمن، استاد لیفشیس، آغاز شد. نهایتاً همهٔ متون سغدی کوه مغ، در اوایل دههٔ ۱۹۶۰، در مجموعه‌ای سه‌جلدی با نام اسناد سغدی از کوه مغ در مسکو منتشر شد. کتاب لیفشیس جلد دوم همین مجموعه است. جلد نخست را فریمن با عنوان توصیف، انتشار و بررسی اسناد کوه مغ در سال ۱۹۶۲ منتشر کرد^۳ و جلد سوم با عنوان اسناد اقتصادی به همت میخائیل نیکالایویچ باگالیوئف و آلگا ایوانوونا اسمیرنوا در سال ۱۹۶۳ به طبع رسید^۴. اسناد کوه مغ بزرگ‌ترین مجموعهٔ متون سغدی است که تا کنون به دست آمده است. خوانش و انتشار این متون، به‌ویژه اسناد و نامه‌های حقوقی، تأثیر چشمگیری در روشن شدن ابهامات تاریخ سغد در ابتدای سدهٔ هشتم میلادی و حوادث مرتبط با لشکرکشی اعراب به این منطقه داشت.

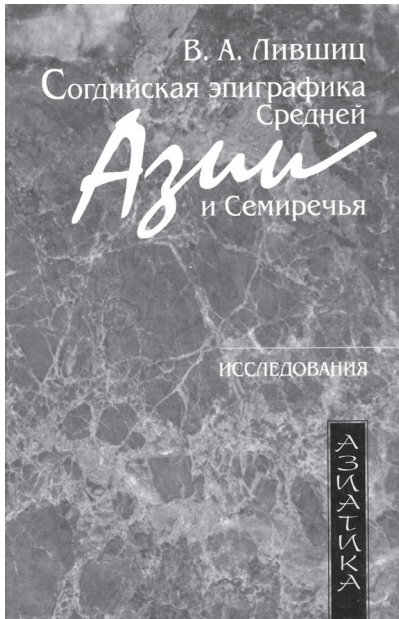
3. А.А. ФРЕЙМАН. *Согдийские документы с горы Муг. Вып. 1: Описание, публикация и исследование документов с горы Муг.* Москва: Издательство восточной литературы, 1962.
4. М.Н. БОГОЛЮБОВ и О.И. СМЕРНОВА. *Согдийские документы с горы Муг. Вып. 3: Хозяйственные документы.* Москва: Издательство восточной литературы, 1963.

از اواخر ماه مه ۱۹۵۲ تا اوایل آوریل ۱۹۵۸، لیفشیس در مؤسسهٔ زبان و ادبیات فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان شوروی به عنوان پژوهشگر ارشد مشغول به کار بود و در آنجا سرپرستی بخش زبان تاجیکی را به عهده داشت. لیفشیس، در مدت اقامتش در تاجیکستان، دروس تاریخ زبان فارسی-تاجیکی و دستور تاریخی زبان‌های ایرانی را نیز در دانشکدهٔ آموزگاری استالین‌آباد (دوشنبه) تدریس می‌کرد. او همچنین در آن سال‌ها به ضبط و بررسی زبان یغناپی پرداخت. این زبان، که تنها در میان ساکنان بخشی در مناطق کوهستانی مرکز تاجیکستان حفظ شده، بازماندهٔ یکی از گویش‌های سغدی است.

لیفشیس پس از بازگشت به زادگاهش در سال ۱۹۵۸، پژوهش‌های خود را در شعبهٔ لنینگراد مؤسسهٔ شرق‌شناسی فرهنگستان علوم شوروی (اکنون: مؤسسهٔ نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه) ادامه داد. در اکتبر ۱۹۶۵، با دفاع از کتاب خود با عنوان اسناد سغدی از کوه مغ؛ جلد ۲: اسناد و نامه‌های حقوقی موفق به کسب درجهٔ شایستگی علمی^۱ شد. پیش از آن، در سال ۱۹۶۲، انتشارات ادبیات شرقی در مسکو این کتاب را به چاپ رسانیده بود.^۲

۱. درجه‌ای که با دفاع از یک رسالهٔ دکتری دوم حاصل می‌شود (Habilitation).
2. В.А. ЛИВШИЦ. *Согдийские документы с горы Муг. Вып. 2: Юридические документы и письма.* Москва: Издательство восточной литературы, 1962.

قزاقستان کنونی) در سال ۲۰۰۸ در سنت پترزبورگ به چاپ رسید.^۲ در سال ۲۰۱۵، برگردان انگلیسی این کتاب در لندن منتشر شد.^۳

لیفشیتس، در سال ۲۰۱۰، در زمینه کتیبه‌شناسی پارتی کتاب تازه‌ای با عنوان نام‌شناسی پارتی در سنت پترزبورگ به چاپ رساند.^۴ این کتاب با دو مقاله درباره مانویت و ادبیات مانوی آغاز می‌شود. بخش اصلی کتاب یک فرهنگ جامع برای نام‌های خاص پارتی است؛ شامل نام‌های اشخاص، جای نام‌ها و نام‌های ایزدان، به علاوه گونه‌های پارتی نام‌های پارسی میانه، زبان‌های سامی و دیگر زبان‌های خارجی، و نیز گونه‌های یونانی و لاتین نام‌های پارتی. نیمه دوم این کتاب چند مقاله پراکنده از لیفشیتس و بعضاً مقالات مشترک او با شماری از همکاران و شاگردانش را در بر می‌گیرد. این مقالات به سنگ‌نوشته‌ها، پوست‌نوشته‌ها، سفال‌نوشته‌ها، کتیبه‌های مَهرها و گِل مَهرها و نوشته‌های روی ظروف فلزی به زبان پارتی، که در چند دهه گذشته از نقاط گوناگون آسیای مرکزی، ایران، عراق و آسیای صغیر از جمله در

یکی از علایق و زمینه‌های اصلی تحقیقات لیفشیتس، از زمان دانشجوییش در مؤسسه شرق‌شناسی فرهنگستان علوم در لنینگراد، مطالعه و ترجمه مجموعه اسناد اقتصادی به دست‌آمده از ارگ قدیم نسا بود. این مجموعه بیش از دوهزار قطعه سفال‌نوشته به زبان و خط پارتی را در بر می‌گیرد. این متون با جوهر و به خط تحریری بر روی ظروف سفالین نگاشته شده‌اند و خواندن آنها معمولاً با دشواری‌های فراوان همراه است. لیفشیتس از ابتدای دهه ۱۹۵۰ در کنار استادان میخائیل میخائیلویچ دیاکانف و ایگور میخائیلویچ دیاکانف به صورت جدی به مطالعه و انتشار این متون پرداخت. پس از درگذشت زودهنگام میخائیل دیاکانف، برادر بزرگ‌تر ایگور (در سال ۱۹۵۴ در چهل و هفت سالگی) ایگور دیاکانف و ولادیمیر لیفشیتس، تا حدود یک دهه بعد، انتشار این اسناد نویافته را در قالب چند مقاله ادامه دادند. این همکاری در سه دهه پایانی سده بیستم نیز دوام داشت و نهایتاً انتشار کامل تصاویر این اسناد (در پنج جلد) و انتشار متن و ترجمه انگلیسی کل این مجموعه با ویرایش دیوید نیل مکنزی (در سه جلد) در سلسله انتشارات «پیکره کتیبه‌های ایرانی» در لندن صورت پذیرفت.^۱ تدوین و انتشار این هشت جلد مجموعاً بیست و پنج سال - از ۱۹۷۶ تا ۲۰۰۱ - به طول انجامید و با درگذشت ایگور دیاکانف در ۲ مه ۱۹۹۹، لیفشیتس بخش‌های پایانی این اثر ارزشمند را به تنهایی به سرانجام رساند.

تحقیقات لیفشیتس در زمینه متون سغدی تنها به انتشار اسناد کوه مغ محدود نبود، بلکه در طی هفت دهه اخیر مقالات متعددی درباره جنبه‌های گوناگون این متون و زبان و محتوای آنها منتشر کرد. مجموعه‌ای از اصلاحات و اضافات و تعلیقات او بر اسناد سغدی، به علاوه یادداشت‌های تکمیلی وی، در کتابی با عنوان کتیبه‌شناسی سغدی آسیای مرکزی و سیمیرچیِه (= منطقه هفت‌آب در شمال قرقیزستان و جنوب غرب

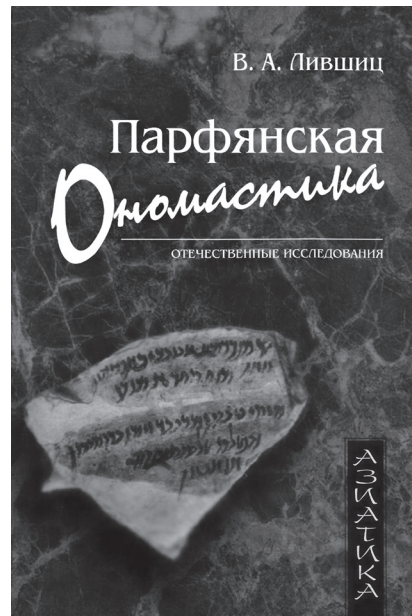
2. В. А. ЛИВШИЦ. *Согдийская эпиграфика Средней Азии и Семиречья*. Санкт-Петербург: Филологический Факультет СПбГУ, 2008.
3. V.A. LIVSHITS. *Sogdian Epigraphy of Central Asia and Semirechya* (Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part II, Vol. III). tr. T. STABLEFORD, ed. N. SIMS-WILLIAMS. London: School of Oriental and African Studies, 2015.
4. В. А. ЛИВШИЦ. *Парфянская ономастика*. Санкт-Петербург: Филологический Факультет СПбГУ, 2010.

1. I.M. DIAKONOFF and V.A. LIVSHITS. *Parthian Economic Documents from Nisa* (Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part II, Vol. II). London: School of Oriental and African Studies: Plates I: pls. 1-123 (1976); Plates II: pls. 124-330 (1977); Texts I: pp. 1-80 (1977); Plates III: pls. 331-536 (1979); Plates IV: pls. 537-785 (1998); Texts I: pp. 81-160 (1998); Plates V: pls. 786-950 (1999); Texts I: pp. 161-215 (2001).

علمیش در حوزه علوم انسانی، جایزه آلدنبرگ را از سوی شعبه سنت پترزبورگ فرهنگستان علوم روسیه دریافت کرد.

برای تقدیر از خدمات علمی ارزشمند ولادیمیر آرانوویچ لیفشیتس، چند بار به مناسبت‌های گوناگون جشن‌نامه‌هایی برای او گردآوری و منتشر شده است. نخستین جشن‌نامه لیفشیتس جلد چهارم مجموعه آسیای نزدیک با عنوان تاریخ و زبان‌شناسی دوران باستان و قرون میانی سرزمین‌های شرق نزدیک و میانه است که به اهتمام ایگور دیاکانف در سال ۱۹۸۶ به چاپ رسید.^۱ ده سال بعد، مجله امریکایی بولتن مؤسسه آسیا، به کوشش کرل آلتمن برمرگ و پرُدز اکتُر شیرو، جلد دهم خود را به بزرگداشت لیفشیتس اختصاص داد.^۲ نهایتاً کتاب تحقیقات ایرانی: جشن‌نامه نودسالگی ولادیمیر آرانوویچ لیفشیتس با حدود شصت مقاله اهدایی به استاد لیفشیتس و به همت سرگی تاختاسیف و پاول لوریه در سال ۲۰۱۳ به چاپ رسید.^۳

لیفشیتس در میان ایران‌شناسان امروزی یکی از برجسته‌ترین متخصصان کتیبه‌شناسی ایرانی، به‌ویژه زبان‌های ایرانی میانه شرقی، به شمار می‌رفت. به همین سبب بود که اغلب باستان‌شناسان حوزه آسیای مرکزی برای خوانش و تحلیل یافته‌های تازه کتیبه‌شناختی، پیش از هر کس، به او رجوع می‌کردند. هم‌بود که با نبوغ و دقت بی‌مثالش بسیاری از این نوشته‌های خاموش را پس از قرن‌ها دوباره گویا ساخت و بر آگاهی ما از سده‌های فراموش شده افزود. اما علایق و تبعات او صرفاً محدود به این حوزه نبود، بلکه دیگر زبان‌های ایرانی از جمله اوستایی، پارسی میانه، خوارزمی، بلخی، ختنی سکایی و گویش‌های فارسی و تاجیکی نیز همواره مورد توجه او بودند. آثار او در زمینه کتیبه‌شناسی پارتی و سغدی از مراجع دست‌اول و مهم در این حوزه است.

لاخ‌مزار، نسا، قشاپه، ایساکفکا، پراخازفکا، آق‌تپه، مرو، اورامان و گوبکلی‌تپه یافته شده‌اند، می‌پردازند. لیفشیتس در یکی از مقالات مهم خود در زمینه نام‌شناسی پارتی، که در این کتاب نیز باز چاپ شده است، فرضیه تازه‌ای درباره نام «ساسان» مطرح نموده و توجه پژوهشگران را به ذکر ایزدی به این نام در متون پارتی جلب کرده است.

لیفشیتس در سال ۱۹۷۹ به مقام استادی نائل شد و از آن زمان راهنمایی هجده رساله دکتری و سه رساله شایستگی علمی را بر عهده گرفت. از جمله شاگردان سرشناس لیفشیتس باید به ایوان استیلین-کامنسکی، الکساندر نیکیتین، آبرت خرامف، پاول لوریه، گارنیک آساطوریان، آرتور آمبار تسومیان، ادوارد خورشودیان، دادخدا سیم‌الدین، میرصادق اسحاقف و سارا کازوموا اشاره کرد.

در سال ۲۰۱۶، مؤسسه نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ، قدیم‌ترین عضو خود، ولادیمیر لیفشیتس، را به درجه مشاور ارشد فرهنگستان ارتقا داد. علاوه بر این، لیفشیتس عضو شماری از مهم‌ترین فرهنگستان‌ها و مؤسسات بین‌المللی بود؛ از جمله عضو وابسته فرهنگستان بریتانیا، عضو افتخاری بخش دانشنامه‌های فرهنگستان علوم طبیعی روسیه، عضو وابسته مؤسسه مطالعات خاور نزدیک و افریقا در ایتالیا و عضو هیئت ویراستاران علمی «پیکره کتیبه‌های ایرانی» در لندن. او در سال ۲۰۰۶ به پاس خدمات

1. И.М. ДЪЯКОНОВ (ред.). *Переднеазиатский сборник. IV: Древняя и средневековая история и филология стран Переднего и Среднего Востока*. Москва: Издательство «Наука», 1986.
2. С.А. BROMBERG and P.O. SKJÆRVØ (eds.). *Bulletin of the Asia Institute. Vol. 10: Studies in Honor of Vladimir A. Livshits*. 1996 [1998].
3. С.Р. ТОХТАСЪЕВ и П.Б. ЛУРЪЕ (ред.). *Commentationes Iranicae: Vladimiro f. Aaron Livschits nonagenario donum natalicium [Сборник статей к 90-летию Владимира Ароновича Лившица]*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013.

برای آگاهی بیشتر از زندگانی و فعالیت‌های علمی زنده‌یاد استاد لیفشیتس، رجوع کنید به شرح حالی که ایوان استبلین-کامنسکی در ابتدای کتاب او با عنوان کتیبه‌شناسی سغدی آسیای مرکزی و سمیرچیه (ص ۵-۸) نگاشته است. همچنین بنگرید به وبگاه مؤسسه نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه:

http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&itemid=74&person=46

و نیز یادداشت دکتر پاول لوریه در سوگ استاد لیفشیتس در وبگاه همین مؤسسه:

http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_content&task=view&id=5544&Itemid=48

برای کتاب‌شناسی استاد لیفشیتس تا سال ۲۰۰۶، بنگرید به فهرست منتشرشده در وبگاه مؤسسه نسخه‌های شرقی:

<http://www.orientalstudies.ru/rus/images/personalia/pdf/livshits.v.pdf>

فهرست آثاری که پس از سال ۲۰۰۶ منتشر شده‌اند در جشن‌نامه سال ۲۰۱۳ (ص ۱۱-۱۳) گردآوری شده است. به زبان فارسی تا کنون ترجمه اثر مشترک ایگور دیاکانف و ولادیمیر لیفشیتس در باب اسناد پارتی نسا در قالب یک جلد کتاب با عنوان کتیبه‌های اشکانی نیسا (ترجمه شهرام حیدرآبادیان، تهران: کلام شیدا، ۱۳۸۳) منتشر شده است. همچنین، برگردان فارسی مقاله او درباره «نام کهن سیردریا» با ترجمه لیلیا عسکری در نامه فرهنگستان (دوره هفتم، شماره دوم، پیاپی ۲۶، شهریور ۱۳۸۴: ص ۱۲۹-۱۳۹) و مقاله‌ای دیگر با عنوان «واژگان سغدی در زبان تاجیکی» در مجله رودکی (سال دهم، شماره ۲۴، پاییز ۱۳۸۸) به چاپ رسیده است.

به گفته دکتر پاول باریسویچ لوریه، متخصص زبان‌شناسی و باستان‌شناسی سغد و دانشجوی پیشین استاد لیفشیتس، وی تا واپسین روزهای زندگیش، به‌رغم بیماری، همچنان تحقیقات خود را با جدیت دنبال می‌کرد و در حال نگارش کتابی درباره کتیبه‌شناسی خوارزمی بود.

استاد لیفشیتس در روز شنبه دهم ژوئن ۲۰۱۷ در سنت‌پترزبورگ درگذشت. مراسم وداع با او در ظهر روز جمعه شانزدهم ژوئن در تالار اجتماعات مؤسسه نسخه‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه برگزار شد. پیکر او در عصر همان روز در گورستان کاماروو در سنت‌پترزبورگ، در کنار بسیاری از دیگر اندیشمندان و مشاهیر علمی و فرهنگی و ادبی روسیه، به خاک سپرده شد.

همان‌گونه که بیش از دهه زندگانی او موهبتی پر بار برای ایران‌شناسی دانسته می‌شد، فقدان او بی‌تردید فاجعه‌ای جبران‌ناپذیر برای ایران‌شناسی خواهد بود؛ «مرگ چنین خواجه نه کاریست خرد». با این حال، جای خرسندی است که آثار ماندگار و شاگردان (اکنون جانشینان) شایسته‌ای از او به یادگار مانده است. نام و یادش جاودان!

استاد ولادیمیر لیفشیتس در منزلش در سنت‌پترزبورگ، آوریل ۲۰۰۵ (عکس از سرگی تاختاسیف)

کزار میرزا